

De vernietiging van 'levensonwaardig' leven

Ongeveer gelijktijdig met het uitbreken van de oorlog werd in Duitsland (inclusief Oostenrijk) een start gemaakt met het euthanasieprogramma dat bekend zou worden onder de codenaam T4. Tijdens deze gecoördineerde actie werden ruim 70.000 'minderwaardigen' om het leven gebracht. Dit werd voorafgegaan door de zogenaamde kindereuthanasie.

Euthanasie en de publieke opinie

Hoewel de plannen voor het euthanasieprogramma T4 pas werden ontwikkeld in 1939, had Hitler al veel langer het idee om 'geesteszieken en andere minderwaardigen' uit de weg te ruimen. Voor de meerderheid van de Duitse bevolking ging dit echter te ver. Direct na de machtsovername van de NSDAP verschenen een aantal publicaties die gericht waren tegen euthanasie op ongeneeslijk zieken.

De schrijvers van de artikelen spraken de vrees uit dat de nazi's uit waren op het doden van deze mensen. Inderdaad verscheen al in datzelfde jaar een Denkschrift des Preussischen Justizministers waarin werd voorgesteld om euthanasie toe te staan wanneer de patiënt daar zelf om vroeg. In het geval dat deze bewusteloos was moest de familie een dergelijk verzoek kunnen indienen.¹ Een storm van kritiek barstte los. Ook van de kant van de Kerk werd gereageerd. Zo waarschuwde kardinaal Faulhaber in de vastenbrief van 1934 tegen het pijnloos doden van ongeneeslijke geesteszieken. De katholieke theoloog Frans Walter publiceerde in 1935 het boek *De euthanasie en de heiligheid van het leven*.

Hierin werd zeer scherp stelling genomen tegen iedere vorm van euthanasie. 'Wat wordt bedoeld met het begrip "levensonwaardig"? Zijn dat zwakzinnigen die meestal vol levensvreugde zijn of oude mensen?' zo schrijft hij.²

© USHMM. Nazipropaganda die invalide mensen laat zien, origineel bijschrift luidt: Erfelijke ziektes zijn een zware last voor volk en staat.

Heijl vermeldt dat in de jaargangen 1933-1940 van de *Münchener Medizinische Wochenschrift* de tegenstanders niet worden tegengesproken. In geen enkel artikel en geen enkele ingezonden brief wordt gepleit voor enige vorm van euthanasie, ook niet op eigen verzoek. Op een gezamenlijke vergadering van nationaalsocialistische artsen en juristen, gehouden in 1935 in Göttingen, blijkt de grote meerderheid tegen zowel het legaliseren als het praktiseren van euthanasie te zijn. De genazificeerde Amtliche Strafrechtskommission, die was ingesteld om de Duitse strafwet te herzien in nationaalsocialistische zin, wees iedere vorm van euthanasie af; het toestaan hiervan zou het vertrouwen van de zieken in de artsen ernstig schaden.

'Hitler had al veel langer het idee om geesteszieken uit de weg te ruimen'

Hitler was zich bewust van de weerstand. In 1935 verklaarde hij al tegenover toenmalig Reichsarztetführer Gerhard Wagner dat hij het vraagstuk van de euthanasie in het geval van een oorlog op zou gaan lossen. Hij was van mening dat een dergelijke onderneming tijdens een oorlog makkelijker was uit te voeren omdat de publieke oppositie, zoals die te verwachten viel onder meer vanuit religieuze kringen, minder aandacht zou genereren dan onder normale omstandigheden.³

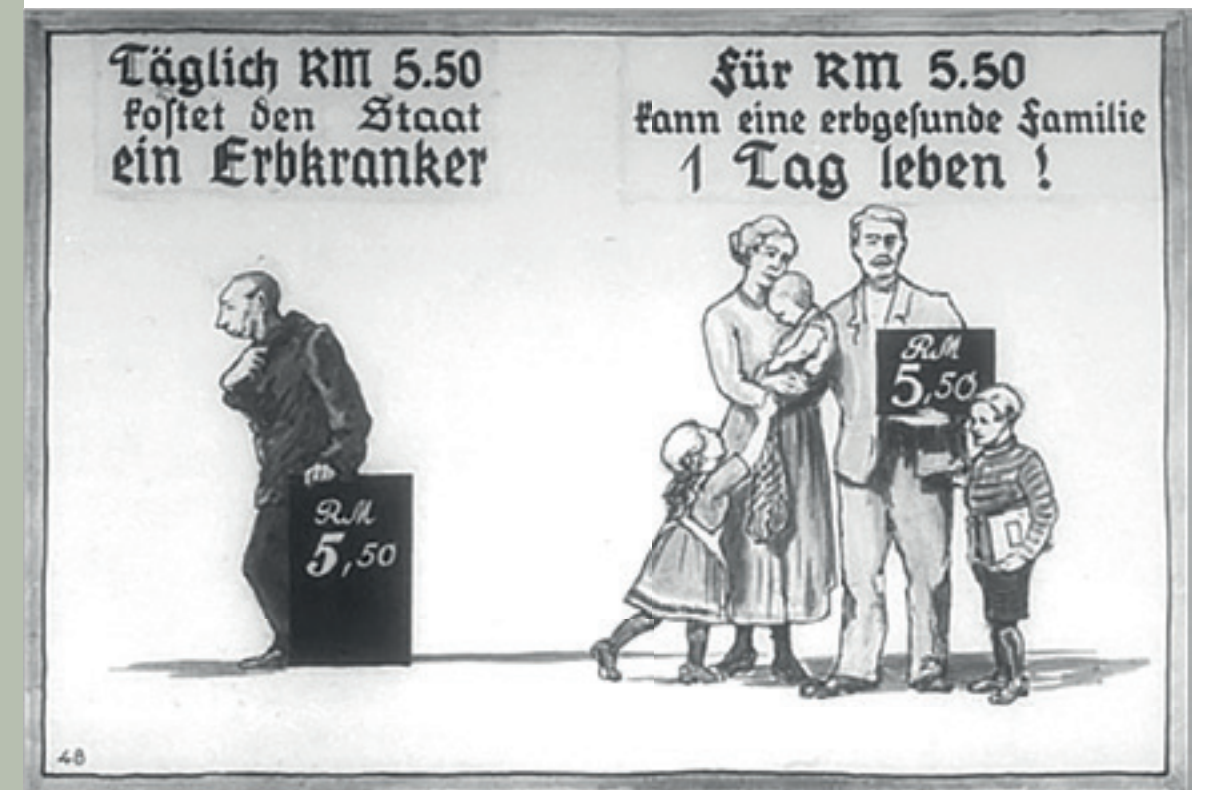
Ondertussen werd de bevolking wel langzaam voorbereid. Bij de invoering van de sterilisatiewet van 14 juli 1933, die mede werd ingegeven door het destijds in het Westen populaire idee van de eugenetica, was een promotiecampagne gestart die nu een grimmiger karakter kreeg.

De jaarlijkse bijdrage van Duitsland voor erfzieken: 1.200 miljoen mark voor 880.000 erfzieken.

De nadruk verschoof van het veronderstelde hoge aantal inferieure nakomelingen dat door 'geestelijk minderwaardigen' geproduceerd zou worden naar het bestaansrecht van de 'minderwaardigen' zelf. In 1936 werden filmopnamen gemaakt in enkele zorginstellingen om het inferieure leven van 'onnodige eters' vast te leggen. Het hoeft geen betoog dat filmtechnisch geen enkel middel geschuwd werd om de patiënten zo weerzinwekkend mogelijk in beeld te brengen.

In films als *Opfer der Vergangenheit* uit 1937 werd het contrast getoond tussen 'normale' Duitse burgers en de "ernstig gestoorden" in gestichten.

Dagelijks kost 1 erfzieke de staat 5,50 mark. Voor 5,50 mark kan een gezond gezin 1 dag leven.

In de herfst van 1938 werd een petitie gestuurd naar Hitler door de vader van een pasgeboren kind dat ernstig geestelijk gehandicapt was. Het kind, bekend geworden onder de anonieme naam 'Kind K', was bovendien blind en miste een arm en een been. De vader vroeg toestemming om het kind een 'genadige dood' te laten sterven. Philipp Bouhler, hoofd van de kanselarij van de Führer, bracht het pleidooi onder de aandacht van Hitler. Deze stuurde zijn eigen lijfarts Karl Brandt erheen om een en ander te onderzoeken en om de behandelend artsen te raadplegen. Uit naam van de Führer gaf Brandt toestemming om het kind te laten inslapen. Hitler gaf Brandt daarmee een volmacht om voortaan in soortgelijke gevallen dezelfde procedure te volgen.⁴

Het is waarschijnlijk mede hierdoor dat het geheime euthanasieprogramma enkele maanden later juist van start zou gaan met de moord op pasgeboren gehandicapte kinderen. De te verwachten weerstand onder de bevolking bij het onvermijdelijke uitlekken van onderdelen van het programma zou dan het kleinst zijn. Een onderzoek van de arts Theo Morell in de zomer van 1939 naar de houding van het publiek wees uit dat slechts weinig ouders zich vierkant zouden verzetten tegen een 'genadige dood' van hun chronisch zieke kind.⁵

© USHMM. Nazipropaganda laat geestelijk gehandicapte kinderen zien, origineel bijschrift luidt: De nationaalsocialistische staat wil in de toekomst verhinderen dat mensen wier leven niet waard is om te leven, geboren worden.

De Kinderaktion

In mei 1939 werd de Reichsausschuss zur wissenschaftlichen Erfassung von erb- und anlagebedingten schweren Leiden in het leven geroepen, een organisatie die werd ondergebracht bij de kanselarij van de Führer. Zoals zoveel instanties die gedurende de periode van Aktion T4 werden opgericht was het in werkelijkheid een schijnorganisatie.

De kindereuthanasie werd eigenlijk gerund door Hitlers privésecretariaat in Berlijn, de genoemde kanselarij. Aan het hoofd van het programma stond Victor Brack, de man die uiteindelijk de leiding zou krijgen over het hele T4-project. Voor de opheldering van 'bepaalde wetenschappelijke vragen' werden op 18 augustus circulaire gestuurd naar alle dokters en vroedvrouwen in het land met de instructie om voortaan alle gevallen van 'misvormde en soortgelijke borelingen' te melden bij de Reichsausschuss. Verder moesten ook alle gehandicapte kinderen onder de drie jaar oud worden opgegeven, een leeftijd die al snel daarna verhoogd werd naar zestien.⁶

'Niet gehinderd door enige kennis van zaken op medisch gebied'

De teruggestuurde formulieren kwamen in eerste instantie terecht bij twee directe ondergeschikten van Brack: landbouwkundig ingenieur Hans Hefelmann en voormalig bankemployé Richard von Hegener. Niet gehinderd door enige kennis van zaken op medisch gebied zorgden deze mannen voor een eerste schifting. Gevallen die zij niet geschikt achtten voor 'euthanasie' werden door hen uitgeleerd. De overgebleven formulieren werden doorgestuurd naar drie pediatrie specialisten die op hun beurt beslisten, zonder verder onderzoek, over leven of dood van de kinderen.

De ouders van de geselecteerde kinderen ontvingen vervolgens een brief waarin hun werd meegedeeld dat hun kind werd overgeplaatst naar een van de nieuw ingestelde Kinderfachabteilungen die waren ondergebracht in een van de reeds bestaande instellingen.⁷ Op deze plekken zou betere en speciaal op de kinderen gerichte zorg voorhanden zijn. Over heel Duitsland verspreid bestonden er op dat moment zo'n dertig instellingen die meewerkten aan het programma. Ze werden alle geleid door dokters die vrijwillig hun medewerking hadden toegezegd aan Hefelmann en Von Hegener, die daarvoor een rondreis langs verschillende instituten hadden gemaakt.

Officieel werd vanuit de Reichsausschuss nooit de order gegeven om kinderen onder bepaalde omstandigheden te doden. Aan de betrokken artsen werd wel een 'aanbeveling' gedaan om in deze gevallen de 'genadedood' toe te passen. Meestal werd het vonnis niet onmiddellijk voltrokken. Om zo weinig mogelijk wantrouwen te wekken bij de ouders (van wie veruit de meesten geen enkel vermoeden hadden van de ware toedracht) werden de kinderen gedurende korte tijd in leven gehouden. Die periode varieerde van een paar dagen tot enkele weken; dan werden de patiëntjes om het leven gebracht, meestal middels een overdosis gif of medicijnen, vaak het middel Luminal.⁸ Op sommige plaatsen werden ze eenvoudigweg uitgehongerd.⁹ De ouders ontvingen een nieuwe brief waarin gemeld werd dat de toestand van hun kind plotseling was verslechterd en dat het helaas niet meer te redden was geweest.

Er zijn geen cijfers bewaard gebleven die duidelijkheid geven over het aantal slachtoffers dat de dokters van de Kinderaktion hebben gemaakt. Men weet dat al met al zo'n 20.000 gevallen zijn voorgelegd aan de 'experts'. Daarvan is waarschijnlijk ongeveer een kwart doorgestuurd voor 'Sonderbehandlung', het eufemisme dat door de nazi's werd gebruikt voor alle vormen van fysieke vernietiging. Het aantal omgebrachte kinderen ligt dan rond de 5.000. Overigens werden korte tijd later tijdens Aktion T4 ook grote groepen kinderen in gaskamers van het leven beroofd; deze zijn niet bij het genoemde aantal inbegrepen.

© USHMM. Portret van Robert Wagemann, een gehandicapt Jehova Getuige-kind. Robert is de zoon van Johann en Luta Wagemann, hij is geboren op 23-05-1937 in Mannheim. Voor zijn geboorte was hun Joodse huisarts naar Zwitserland gevlucht en hadden ze alleen geld voor een vroedvrouw. Bij de gecompliceerde bevalling werd Roberts heup verbrijzeld. Dit werd niet geconstateerd tot hij bijna vier jaar oud was, een operatie om de heup te vervangen door een zilveren mislukte. Kort daarna werd Roberts moeder bevolen naar de Universiteitskliniek te komen met haar zoon voor een check-up. Na dit onderzoek overhoorde Luta de dokters terwijl zij discussieerden over euthanasie op Robert. Tijdens de lunchpauze pakte zij Robert en zijn kleren en ontvluchtte de kliniek. Ze doken onder op de boerderij van haar grootouders en zo overleefde Robert de oorlog. Met zijn vrouw en kinderen emigreerde Robert in 1967 naar Amerika.

Aktion T4

In juli 1939 werd besloten tot de vernietiging van het 'levensonwaardig leven' van volwassenen. Kort daarvoor had Leonardo Conti namens de NSDAP een wetsontwerp voorbereid dat euthanasie moest legaliseren, maar Hitler had daarop niet gereageerd. Liever wilde hij een niet-bureaucratische procedure starten onder volledige geheimhouding.¹⁰ Victor Brack en Philipp Bouhler kregen de opdracht om het euthanasieprogramma te ontwikkelen. Zij nodigden ongeveer dertig door henzelf geselecteerde psychiaters uit voor een conferentie over het euthanasievraagstuk in augustus in Berlijn. Daar werden de artsen op de hoogte gebracht van het euthanasieprogramma door Bouhler, die vergezeld werd door Karl Brandt. Bij die gelegenheid werd de artsen verzocht

om de strengste geheimhouding te betrachten. Ook kregen zij bescherming tegen eventuele strafvervolging toegezegd.¹¹ Slechts een van de aanwezige psychiaters, prof. dr. Ewald uit Göttingen, protesteerde tegen de voorgenomen plannen. De rest stemde er zonder enig bezwaar mee in.¹²

'Hij kwam op een streefgetal van 65.000 tot 70.000'

De mondelinge opdracht van Hitler werd pas in oktober schriftelijk vastgelegd in een summier notitie met de tekst:

'Reichsleiter Bouhler en dr. med. Brandt hebben de opdracht onder verantwoording om de bevoegdheid van bepaalde artsen zo te vergroten dat naar menselijke maatstaven bij ongeneeslijk zieken bij een kritische beoordeling van hun ziektebeeld hun de genadedood geschonken kan worden.'
Adolf Hitler

De volmacht werd geantedateerd op 1 september 1939, de eerste oorlogsdag. In feite was het papier niet meer dan een privénote van Hitler zonder enige staatsrechtelijke betekenis. In dezelfde maand maakte Victor Brack tijdens een vergadering met een stuurgroep waarin hoogleraren, artsen en een vertegenwoordiger van de Kripo¹³ vertegenwoordigd waren, bekend hoeveel mensen volgens zijn berekeningen gedood zouden moeten worden. Uitgaande van een simpel rekensommetje, waarbij ongeveer een op de duizend inwoners van Duitsland tot kandidaat voor 'euthanasie' werd gerekend, kwam hij op een streefgetal van 65.000 tot 70.000.¹⁴

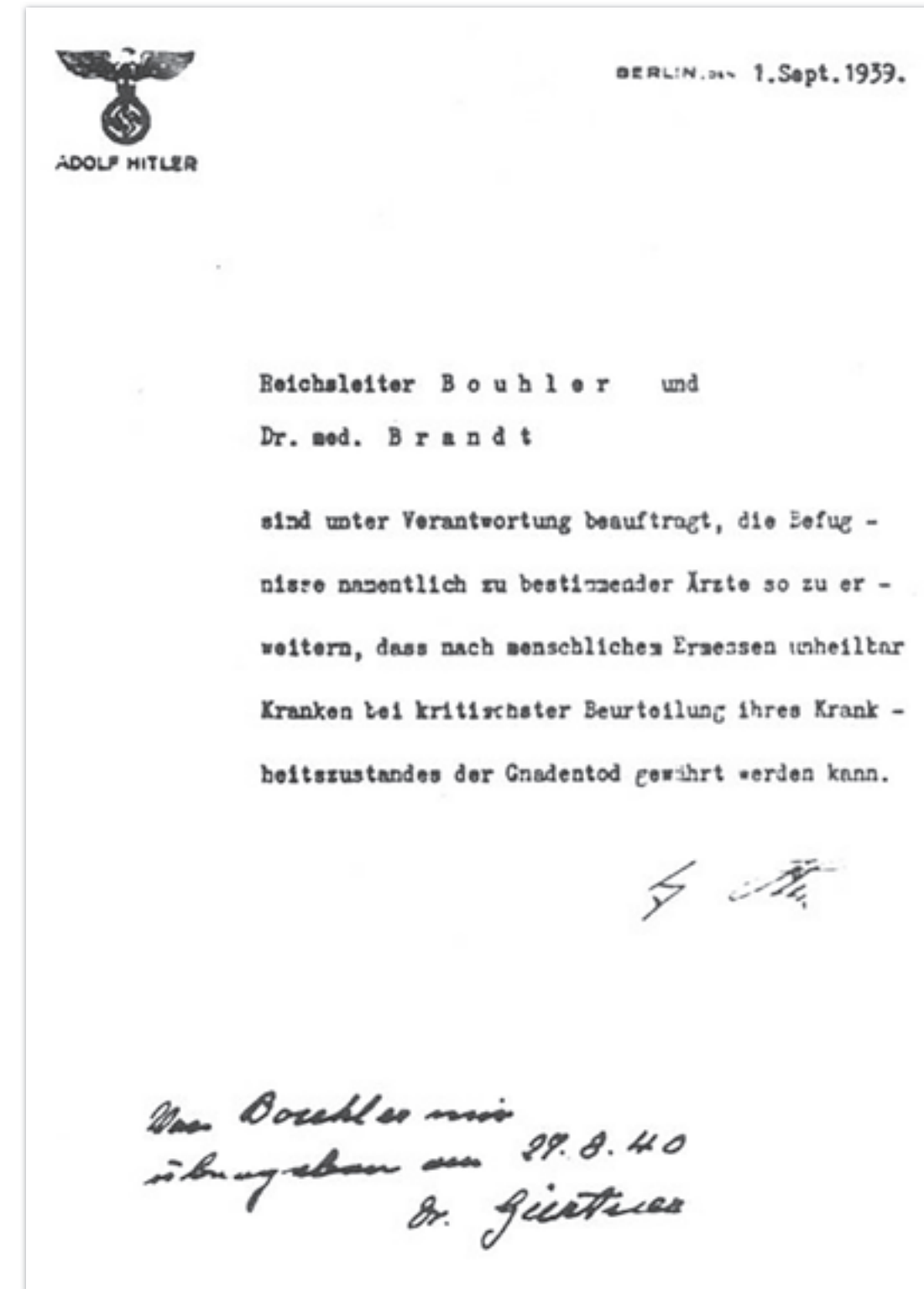
Over de manier van doden moest nog een besluit worden genomen. Dat besluit kwam in januari 1940. Op advies van enkele farmacologen werd toen in Brandenburg geëxperimenteerd met vergassing door koolmonoxide enerzijds en met dodelijke injecties anderzijds. Naar aanleiding hiervan werd besloten tot vergassing.¹⁵ Het experiment werd behalve door Brack, Bouhler en Conti ook bijgewoond door Christian Wirth, de latere Burolleider van de T4-instelling in Hartheim en een van de be-

© USHMM. Portret van Reichsleiter Philipp Bouhler, chef van de kanselarij van de Führer. Een foto op een kalender met nazi-officials.

langrijkste uitvoerders van Aktion Reinhard. Het was Bouhler die met het idee kwam om de gaskamer als doucheruimte in te richten.

Vanaf oktober 1939 ontvingen alle zorginstellingen in Duitsland vragenformulieren over hun patiënten. Behalve vragen over de specifieke aandoeningen van deze mensen moesten de leidinggevende artsen ook vragen beantwoorden over bijvoorbeeld de frequentie van het bezoek dat de patiënten ontvingen en over de mate waarin zij nog in staat waren om werk te verrichten. Omdat de meeste artsen op dat moment nog niet vermoedden waar de formulieren toe dienden, gebeurde het nogal eens dat de papieren vluchtig en tamelijk willekeurig werden ingevuld. Sterker nog, vaak werd van bewoners die in feite nog zeer wel in staat waren om werkzaamheden te verrichten, de aard van de handicap zwaar overdreven; de artsen waren bang dat deze personen misschien opgeroepen zouden worden om werkzaamheden te verrichten in het kader van de gezamenlijke oorlogsinspanning. En door de rigoureuze bezuinigingen die sinds 1933 door de nationaalsocialisten

© USHMM. Kopie van de originele brief waarin Hitler toestemt in het T4-euthanasieprogramma.

waren ingevoerd in de zorginstellingen konden dit soort mensen niet gemist worden.¹⁶ Aan de hand van de vragenlijst echter werd door drie van de geselecteerde 'deskundige' artsen met een rood plussteken en een blauw minteken bepaald wie naar een van de euthanasie-instellingen ging.

Vanaf januari 1940 ging het euthanasieprogramma van start in de instellingen Grafeneck,

Brandenburg en Hartheim. In april volgde Sonnenstein. De werkzaamheden van Brandenburg en Grafeneck zouden later worden overgenomen door respectievelijk Bernburg, vanaf november 1940, en Hadamar vanaf januari 1941. Omdat nog niet alle instellingen meteen vanaf de begintijd over een gaskamer beschikten werden de slachtoffers van de vroegste transporten daar met schoten om het leven gebracht.

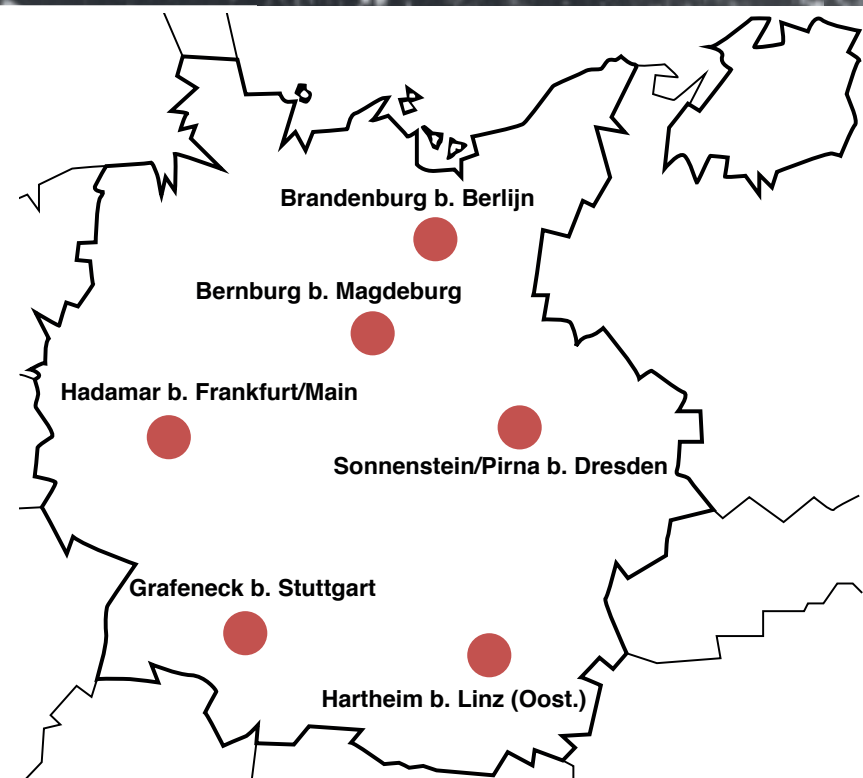

© USHMM. Kasteel Hartheim bij Linz is Oostenrijk.

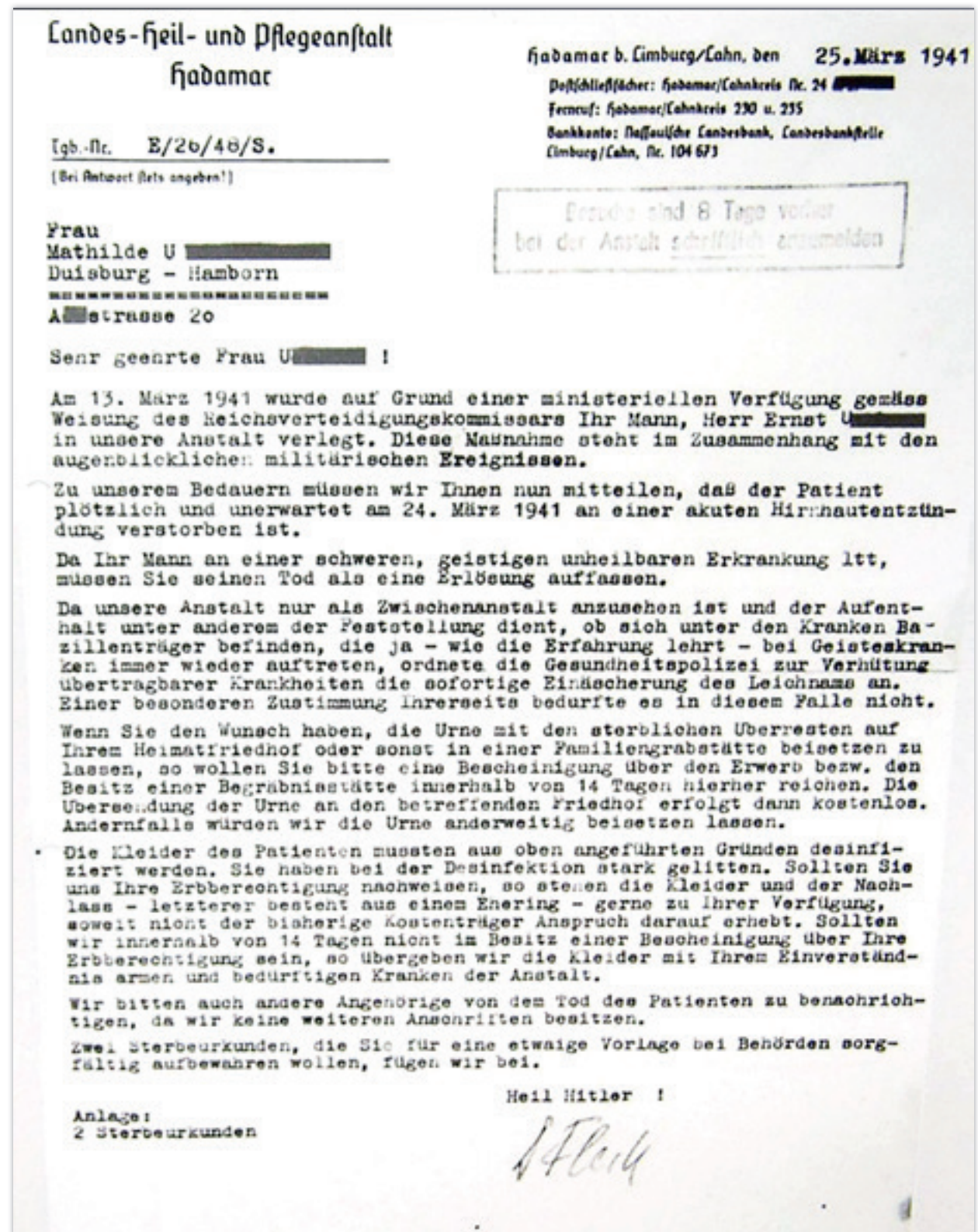
Later werd op alle plaatsen gebruikgemaakt van gaskamers. Volgens de richtlijnen moest de gashendel altijd bediend worden door een gekwalificeerd arts.¹⁷ De lijken werden ter plaatse in ovens verbrand.

In een gemiddelde instelling als Bernburg waren zo'n tachtig mensen werkzaam. Het waren artsen, verpleegsters, chauffeurs, administratief personeel en werkpersoneel. De meeste mensen die werkten bij de inrichtingen waren via het nazinetafwerk geworven. Een goede nationaalsocialistische gezindheid en een positieve houding ten opzichte van euthanasie waren de belangrijkste toelatingseisen.¹⁸

Alle medewerkers moesten vooraf een contract ondertekenen waarin zij zich tot geheimhouding verplichtten. Het was zelfs gebruikelijk dat er een eed werd afgenomen, op het verbreken waarvan de doodstraf stond. Brack nam in verband hiermee vaak het woord 'sabotage' in de mond en waarschuwde vaak voor zwakheid. Een secretaresse van de instelling in Hadamar werd door hem naar een concentratiekamp gestuurd omdat zij uit de school had geklapt. Hetzelfde lot trof een verpleger, ook uit Hadamar, die zeer kort daarna stierf aan 'hartzwakte'.¹⁹

© USHMM. De euthanasie-instellingen in Duitsland en Oostenrijk.

© USHMM. De standaardbrief die de familie gestuurd kreeg met willekeurige doodsoorzaak.

De aard van de aandoeningen bij geselecteerden liep uiteen. Zwakzinnigen, personen die leden aan schizofrenie en zwaar misvormden werden sowieso geselecteerd. Maar uiteindelijk kwam eenieder voor 'euthanasie' in aanmerking die eerder ook onder de criteria voor de sterilisatie was gevallen: doven, blinden, 'rasonzuiveren', oorlogsinvaliden.²⁰ De moord op deze mensen had behalve een ideële ook een

praktische reden. Ten eerste bespaarde het de staat veel geld, maar ook moesten bedden vrijgemaakt worden voor de te verwachten oorlogsgewonden. Iedereen die niet op een of andere manier kon bijdragen aan het oorlogs- of productieproces moest naar de maatstaven van de nazi's uit de weg geruimd worden.²¹ Nabestaanden ontvingen kort na het overlijden een zogenaamde 'troostbrief' waarin hun werd meegedeeld dat hun verwant was gestorven aan een of andere moeilijk te traceren ziekte of aandoening.

© USHMM. Een half verhongerde overlevende zit overeind in zijn bed in het Hadamar-instituut.

© USHMM. Adolf Wahlmann, hoofdpsychiater in het Hadamar-instituut, poseert naast een afgesloten raam in de euthanasie-instelling waar hij gevangengehouden wordt door de Amerikaanse autoriteiten.

© USHMM. Kijkje op de afdeling 'Moorden op de gehandicapten' van het U.S. Holocaust Memorial Museum. Rook van het crematorium stijgt op in Hadamar. Lokken onverbrand haar vielen regelmatig op straat in het omliggende dorp en mensen beseften snel wat daar gebeurde.

Zij kregen daarbij ook de gelegenheid om een urn met 'de as van de overledene' te kopen. Hierin zat een deel van de asresten van de massale lijkverbrandingen. De secretaresses die waren aangesteld om de troostbrieven te schrijven hadden een lijst tot hun beschikking met verschillende, moeilijk te achterhalen aandoeningen. Toch werden er regelmatig fouten gemaakt. Zo kon het gebeuren dat de familie van een patiënt het bericht ontving dat hun dierbare was gestorven aan een blindedarmonsteking, terwijl de blindedarm bij de man in kwestie al tien jaar ervoor was verwijderd.²² Ook kwam het voor dat bij twee families in dezelfde straat een exact gelijke brief werd bezorgd.

'Gestorven aan een of andere moeilijk te traceren ziekte'

De troostbrieven werden volgens het briefhoofd verstuurd door de Reichsarbeitsgemeinschaft Heil- und Pflegeanstalten, kortweg RAG. Op deze manier werd een niet-bestaande vrijwillige centralisatie van het instellingswezen voorgewend. De RAG was een van de vier in het leven geroepen organisaties die namens Aktion T4 naar buiten toe communiceerden.²³

Omdat de organisatie van het euthanasieprogramma snel groter werd, maar ook om te voorkomen dat een verband gelegd kon worden met Hitlers secretariaat, verhuisde het hoofdkwartier van de organisatie in april 1940 naar de Tiergartenstrasse 4. Vanaf toen raakte het euthanasieprogramma bekend onder de codenaam T4. Het transport was in handen van de Gemeinnützige Krankentransport GmbH. Zorginstellingen ontvingen enige tijd van tevoren een lijst met namen van personen die werden 'overgeplaatst' en de mededeling dat de familie van de betrokkenen

niet hoefde te worden ingelicht omdat daarvoor reeds gezorgd was, hetgeen in de praktijk niet gebeurde. Het vervoer vond plaats in grote grijze schoolbussen met geblindeerde ramen, zodat niemand naar binnen kon kijken.

Vaak moest geweld worden gebruikt om slachtoffers die niet vrijwillig in de bus wilden plaatsnemen naar binnen te krijgen. Het doel van de grijze bussen was al snel bekend onder de bevolking, en van tijd tot tijd kon men de kinderen op straat horen roepen wanneer ze weer zo'n gevaarte zagen rijden: 'Kijk, daar worden er weer een paar vergast.' In de herfst van 1940 ging men ertoe over om patiënten niet meer rechtstreeks naar de T4-Instellingen te sturen maar via doorgangsinrichtingen, zogenaamde Beobachtungsstationen. Het doel hiervan was enerzijds om eventueel onderzoek door nabestaanden te bemoeilijken, maar anderzijds waren deze instellingen ook geschikt om grote aantallen mensen bijeen te brengen, zodat zij van daaruit als het ware gelijkmatig

naar de gaskamers konden worden getransporteerd. Veel patiënten stierven al op deze plekken vanwege de erbarmelijke hygiënische omstandigheden, de kou, honger of complicaties tijdens het transport.²⁴

Op 24 augustus 1941 werd Aktion T4 officieel beëindigd na protesten van de Duitse bevolking, die daarmee op haar beurt reageerde op een felle veroordeling eerder die maand door de bisschop van Münster, August Clemens von Galen. In een op 27 juni 1945 in Hartheim gevonden rapport staan de resultaten van de afzonderlijke moordinstellingen over de jaren 1940-1941 vermeld. Hieruit is op te maken dat het euthanasieprogramma officieel 70.273 personen het leven heeft gekost.²⁵ In hetzelfde rapport staat een gedetailleerde berekening van de onkosten die de staat had bespaard met het uitroeien van de patiënten.²⁶

© USHMM. Het lichaam van een vrouw ligt in een open kist in het Hadamar-euthanasie-instituut, waar ze ter dood gebracht werd in het kader van het Operatie T4-euthanasieprogramma.